

Petra KMEŤOVÁ

**DEPONOVANIE KONÍ
NA POHREBISKÁCH
Z DOBY HALŠTATSKEJ
V PRIESTORE
PANÓNSKEJ PANVY**

Edendas curavit Jozef Bátora

Universitas Comeniana Bratislavis
Bratislava 2014.

Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta

Dissertationes archaeologicae Bratislavenses 2

Edendas curavit Jozef Bátora

DEPONOVANIE KONÍ NA POHREBISKÁCH
Z DOBY HALŠTATSKEJ
V PRIESTORE PANÓNSKEJ PANVY

Petra Kmet'ová

Táto monografia je upravenou verziou dizertačnej práce, obhájenej na Katedre archeológie
Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave 28. júna 2011.
Školiteľ dizertačnej práce: prof. PhDr. Eduard Krekovič, CSc. (2005-2008),
prof. PhDr. Jozef Bátora, DrSc. (2008-2011).
Autorka témy dizertačnej práce a konzultantka: PhDr. Etela Studeníková, CSc.

*Dizertačná práca, ktorá je pôvodnou verziou tejto publikácie, bola ocenená Cenou Jana Rulfa,
2. miestom v hlavnej kategórii 7. ročníka súťaže v roku 2012.*

*Rovnako si vážim podporu prípravy textu tejto práce na publikovanie Vzdelávaci nadaci Jana Husa v spolupráci
s Univerzitou Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, formou udelenia Stipendia Husovy nadace v roku 2013,
ako aj podporu Ministerstva školstva Slovenskej republiky a Bundesministerium für Wissenschaft, Forschung und Wirtschaft
der Republik Österreich, formou udelenia štipendia pre post-doktorandov v rámci programu Akcia Rakúsko – Slovensko
(Aktion Österreich – Slowakei) v roku 2014.*

*Táto práca bola tiež podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja
na základe zmluvy č. APVV-0598-10.*

© Mgr. Petra Kmeťová, PhD., 2014

Recenzenti: prof. PhDr. Peter Romsauer, CSc.
PhDr. Susanne Stegmann-Rajtár, CSc.

Preklad angl. resumé: Mgr. Dana Marková, PhD.

ISBN 978-80-223-3759-5

Obsah

Predhovor	13
Úvod	16
1 ÚVOD DO PROBLEMATIKY	18
1.1 PREHĽAD BĀDANIA	18
1.2 KRITIKA PRAMEŇOV	22
1.3 ZĀKLADNĀ CHARAKTERISTIKA TELA KOŇA	24
1.4 KŔŇ V ŽIVOTE PRAVEKÝCH A STAROVEKÝCH SPOLOČNOSTÍ	27
1.4.1 Najstaršie dejiny koňa domáceho	27
1.4.1.1 Domestikácia koňa	27
1.4.1.1.1 Predkovia koňa domáceho	27
1.4.1.1.2 Problematika domestikácie koňa	28
1.4.1.2 Rozšírenie koňa domáceho a jeho výskyt v eneolite a dobe bronzovej	29
1.4.1.3 KŔň ako súčasť potravy ľudí	30
1.4.1.4 Kastrácia žrebcov	31
1.4.2 Archeozoologické bādanie k problematike koní z doby halštatskej	32
1.4.3 KŔň v mytológii a kulte	36
1.4.3.1 Symbolika koňa	36
1.4.3.2 Obety koní	37
2 HROBY S TELESNÝMI POZOSTATKAMI KONÍ V OBLASTI PANŔNSKEJ PANVY – ANALÝZA	39
2.1 VÝCHODOALPSKÉ SKUPINY HALŠTATSKEJ KULTÚRY	39
2.1.1 Prehľad hrobov s telesnými pozostatkami koní	39
2.1.1.1 Horákovská skupina (kultúra)	39
2.1.1.2 Kalenderberská skupina	39
2.1.1.3 Halštatská skupina severovýchodného Zadunajska	40
2.1.1.4 Halštatská skupina stredného Zadunajska (Bakoňský les a kotlina rieky Marcal)	40
2.1.1.5 Halštatská skupina západného Zadunajska	41
2.1.1.6 Sulmtalska skupina/Skupina Kleinklein	41
2.1.1.7 Skupina Martijanec – Kaptol	42
2.1.1.8 Dolenjská skupina	42
2.1.1.9 Skupina Budinjak	43
2.1.1.10 Gorenjská skupina	44
2.1.1.11 Svetolucijská skupina	44
2.1.2 Telesné pozostatky koňa v hrobe	44
2.1.2.1 Charakter telesných pozostatkov koňa	44
2.1.2.1.1 Pozostatky celého nespāleného tela koňa	44
Severovýchodoalpiskā halštatskā oblasť	44
Juhovýchodoalpiskā halštatskā oblasť	44

2.1.2.1.2 Pozostatky častí tela koňa	47
Rebrá	47
Kosti z nôh	47
Lebka a kosti končatín	49
Lebka	49
Zuby	51
Zub	51
2.1.2.1.3 Pozostatky spáleného tela koňa	52
Pozostatky spáleného kompletného tela koňa	52
Pozostatky spáleného nekompletného tela koňa	52
2.1.2.2 Charakter koní podľa archeozoologických analýz	53
2.1.2.2.1 Pohlavie a vek koní	55
2.1.2.2.2 Veľkosť tela a typ koní	55
2.1.2.2.3 Patologické poškodenia kostry koní	55
2.1.2.3 Poloha telesných pozostatkov koňa	56
2.1.2.3.1 Umiestnenie vzhľadom na ľudský hrob	59
V interiéri hrobu človeka	59
Vedľa (mimo) hrobu človeka	60
V dromose	61
Nad hrobom človeka	61
Pod hrobom človeka	62
2.1.2.3.2 Spôsob uloženia koňa	62
2.1.2.4 Prílohy súvisiace s koňom a využitím koňa	63
2.1.2.4.1 Prostriedky ovládania koňa	63
Konský postroj	63
Iné prostriedky ovládania koňa	68
2.1.2.4.2 Voz	68
2.1.2.4.3 Ďalšie predmety súvisiace s deponovanými pozostatkami tela koňa	69
2.1.2.5 Zhrnutie	70
2.1.3 Súvislosť telesných pozostatkov koní s pochovanými ľuďmi a ich sociálnou identitou	74
2.1.3.1 Tzv. ploché žiarové hroby skupín severovýchodoalpskej oblasti	74
2.1.3.1.1 Hrobová konštrukcia a typ pohrebu	74
2.1.3.1.2 Hrobový inventár a pohlavie pochovaných	75
2.1.3.1.3 Chronologické zaradenie hrobov	76
2.1.3.1.4 Sociálna identita pochovaných a súvislosť s charakterom telesných pozostatkov koňa	77
2.1.3.2 Kostrový hrob zo Somlósztölös-Séd	78
2.1.3.2.1 Hrobová konštrukcia a typ pohrebu	78
2.1.3.2.2 Hrobový inventár a pohlavie pochovaného	78
2.1.3.2.3 Chronologické zaradenie hrobu	78
2.1.3.2.4 Sociálna identita pochovaného a súvislosť s charakterom telesných pozostatkov koňa	79
2.1.3.3 Mohylový hrob z Graschachu	79
2.1.3.3.1 Hrobová konštrukcia a typ pohrebu	79
2.1.3.3.2 Hrobový inventár a pohlavie pochovaných	79
2.1.3.3.3 Chronologické zaradenie hrobu	80
2.1.3.3.4 Sociálna identita pochovaných a súvislosť s charakterom telesných pozostatkov koňa	80

2.1.3.4	Dominantné mohyly vo východoalpskej oblasti	80
2.1.3.4.1	Hrobová konštrukcia a typ pohrebu	80
	Mohyly bez komory alebo s neistým typom vnútornej konštrukcie	80
	Mohyly s drevenými hrobovými komorami	81
	Mohyly s hrobovými komorami vybudovanými z kameňa a dreva	81
2.1.3.4.2	Hrobový inventár a pohlavie a vek pochovaných	83
	Hrobový inventár	83
	Pohlavie a vek pochovaných	86
2.1.3.4.3	Chronologické zaradenie hrobov	88
2.1.3.4.4	Sociálna identita pochovaných a súvislosť s charakterom telesných pozostatkov koňa	89
	Hroby z počiatočných fáz stupňa HaC	89
	Mohylové hroby s hrobovými komorami zo stupňov HaC2 a HaD1	91
2.1.3.5	Ploché pohrebiská skupiny Sveta Lucija	95
2.1.3.5.1	Hrobová konštrukcia a typ pohrebu	96
2.1.3.5.2	Hrobový inventár a pohlavie a vek pochovaných	96
	Predmety typické pre výbavu osôb mužského pohlavia	96
	Predmety typické pre výbavu osôb ženského pohlavia	97
	Predmety indikujúce vysoký sociálny status pochovaných	97
2.1.3.5.3	Chronologické zaradenie hrobov	97
2.1.3.5.4	Sociálna identita pochovaných a súvislosť s charakterom telesných pozostatkov koňa	99
2.1.3.6	Tzv. rodové/klanové mohyly dolenskej skupiny	99
2.1.3.6.1	Hrobová konštrukcia a typ pohrebu	99
2.1.3.6.2	Hrobový inventár a pohlavie a vek pochovaných	101
	Hroby so zbraňami	101
	Hroby so ženským inventárom a absenciou predmetov typických pre mužské hroby	106
	Hroby s inventárom nešpecifickým pre jedno z pohlaví	106
2.1.3.6.3	Chronologické zaradenie hrobov	107
	Stupeň Podzemelj	107
	Stupeň Stična (– Novo mesto) 1 a 2	107
	Stupeň hadovitej spony	107
	Stupeň certoskej spony	108
	Stupeň Negova (Negau)	108
	Datovanie hrobov s predmetmi tzv. skýtskeho typu	109
	Hroby datované rámcovo do širšieho obdobia	110
2.1.3.6.4	Sociálna identita pochovaných a súvislosť s charakterom telesných pozostatkov koňa	111
	Sociálna identita pochovaných v hroboch so zvyškami koní	111
	Dolenská spoločnosť a otázka deponovania tiel/častí tiel koní	114
2.1.3.7	Kostrový hrob z lokality Sv. Križ Brdovečki	116
2.1.3.7.1	Hrobová konštrukcia a typ pohrebu	116
2.1.3.7.2	Hrobový inventár a pohlavie pochovaného	116
2.1.3.7.3	Chronologické zaradenie hrobu	116
2.1.3.7.4	Sociálna identita pochovaného a súvislosť s charakterom telesných pozostatkov koňa	117
2.1.3.8	Zhrnutie	117
2.2	SKUPINY VÝCHODNEJ A JUŽNEJ ČASTI PANÓNSKEJ PANVY	123
2.2.1	Prehľad hrobov s telesnými pozostatkami koní	123
2.2.1.1	Vekerzugská kultúra	123
2.2.1.2	Skupina Ciumberud	124
2.2.1.3	Skupiny južnej časti Panónskej panvy	125

2.2.2 Telesné pozostatky koňa v hrobe	125
2.2.2.1 Charakter telesných pozostatkov koňa	125
2.2.2.1.1 Pozostatky celého a takmer celého nespáleného tela koňa	125
2.2.2.1.2 Nálezy kompaktnej kostry koňa s chýbajúcimi väčšími časťami	127
2.2.2.1.3 Pozostatky častí tela koňa	129
Kosti končatín	129
Lebka a jej fragmenty	129
Zub	131
Pozostatky z rôznych častí tela koňa	132
Nešpecifikované kosti	132
2.2.2.2 Charakter koní podľa archeozoologických analýz	133
2.2.2.2.1 Pohlavie koní	137
2.2.2.2.2 Vek koní	137
2.2.2.2.3 Veľkosť tela a typ koní	139
2.2.2.2.4 Patologické poškodenia kostry koní	141
2.2.2.2.5 Charakter koní vzhľadom na ich výber pre funerálne účely	142
2.2.2.2.6 Spôsob usmrtenia koní	142
2.2.2.3 Poloha telesných pozostatkov koňa	143
2.2.2.3.1 Umiestnenie v súvislosti s ľudským hrobom	143
V interiéri hrobu človeka	143
Vedľa hrobu človeka	145
Nad hrobom človeka	146
2.2.2.3.2 Umiestnenie v samostatnej jame mimo ľudských hrobov	146
2.2.2.3.3 Uloženie koňa	149
Orientácia koňa	149
Spôsob uloženia koňa	151
Ukladanie koní do hrobových jám	153
2.2.2.4 Prílohy súvisiace s koňom a využitím koňa	154
2.2.2.4.1 Prostriedky ovládania koňa	154
Konský postroj	154
Iné prostriedky ovládania koňa	157
2.2.2.4.2 Voz	157
2.2.2.4.3 Ďalšie predmety súvisiace s deponovanými zvyškami koňa	158
Hroby s telesnými pozostatkami koní bez prítomnosti ľudského pohrebu	158
Hroby ľudí obsahujúce telesné pozostatky koní	161
2.2.2.5 Zhrnutie	162
2.2.3 Súvislosť telesných pozostatkov koní s pochovanými ľuďmi a ich sociálnou identitou	167
2.2.3.1 Hroby s ostatkami ľudí	167
2.2.3.1.1 Úprava hrobu a typ pohrebu	167
Úprava hrobu	167
Typ pohrebu ľudských ostatkov	170
2.2.3.1.2 Hrobový inventár a pohlavie a vek pochovaných	171
Hrobový inventár	171
Pohlavie a vek pochovaných	177
2.2.3.1.3 Chronologické zaradenie hrobov	178
Hrobové celky ciumbrudskej skupiny	178
Hrobové celky vekerzugskej kultúry – rádiouhlíkové datovanie	179
Hrobové celky vekerzugskej kultúry – relatívne datovanie	180
Hrobové celky skupín južnej časti Panónskej panvy	182

2.2.3.1.4 Sociálna identita pochovaného a súvislosť s charakterom telesných pozostatkov koňa	183
Hroby privilegovaných osôb mužského pohlavia	183
Hroby privilegovaných osôb neznámeho pohlavia	184
Hroby nižšie postavených bojovníkov	184
Hroby osôb ženského pohlavia z „vyššej strednej vrstvy“	184
Hroby s priemernou až mierne nadpriemernou výbavou	185
Hroby osôb nižšieho postavenia	185
Hroby osôb podradného postavenia	185
2.2.3.2 Telesné pozostatky koní uložené v samostatných jamách na pohrebisku	186
2.2.3.2.1 Chronologické zaradenie hrobov	186
Rádiouhlíkové datovanie samostatných hrobov koní	186
Datovanie samostatných hrobov koní na základe súčastí konského postroja	188
Datovanie hrobov bez chronologicky preukazných predmetov	190
2.2.3.2.2 Súvislosť telesných pozostatkov koní v samostatných jamách s hrobmi ľudí	190
Pohrebisko Szentes-Vekerzug	191
Pohrebiská v Chotíne	192
Pohrebisko Tápiószele	196
Iné pohrebiská vekerzugskej kultúry	197
Pohrebisko Szentlőrinc	197
Pohrebisko Vinkovci-NaMa	198
Zhrnutie – súvislosť telesných pozostatkov koní v samostatných jamách s hrobmi ľudí	198
2.2.3.3 Zhrnutie	199
3 ANALOGICKÉ NÁLEZY Z REGIÓNOV MIMO SKÚMANEJ OBLASTI	203
3.1 SEVEROZÁPADOALPSKÁ OBLASŤ HALŠTATSKEJ KULTÚRY	203
3.1.1 Archeozoologicky verifikované nálezy kostrových zvyškov koní	203
3.1.2 Údajné nálezy kostrových zvyškov koní	205
3.1.2.1 Hrobové celky stupňa HaC	205
3.1.2.2 Hrobové celky stupňa HaD	206
3.2 OBLASŤ LUŽICKÉHO KOMPLEXU A JEHO DEDIČOV V DOBE HALŠTATSKEJ	208
3.2.1 Lužický komplex	208
3.2.1.1 Lužický komplex v mladšej a neskorej dobe bronzovej	208
3.2.1.2 Lužický komplex v dobe halštatskej	209
3.2.2 Pomoranská kultúra	210
3.3 APENINSKÝ POLOSTROV	212
3.3.1 Atestínska oblasť a Bologna	212
3.3.1.1 Hrobové celky z 8. storočia pred Kr.	212
3.3.1.2 „Rituálne jamy“ z Padovy	213
3.3.1.3 Hrobové celky s charakterom obety (kôň a človek)	214
3.3.1.4 Samostatné hroby koní	215
3.3.1.5 Charakter deponovaných koní podľa zistení archeozoologických analýz	216
3.3.1.6 Nálezy zvyškov koní zo svätyne Altino-Fornace	217
3.3.2 Stredná časť Apeninského polostrova	218
3.3.2.1 Hrobové celky Etrúrie a Latia	218
3.3.2.2 Hroby s latenským inventárom	218

3.4 DOLNODUNAJSKÁ OBLASŤ	220
3.4.1 Hrobové celky z prvej polovice 1. tisícročia pred Kr.	220
3.4.2 Hrobové celky z druhej polovice 1. tisícročia pred Kr.	222
3.5 EGEJSKÁ OBLASŤ	224
3.6 STEPŇA A LESOSTEPNÁ OBLASŤ VÝCHODNEJ EURÓPY A CENTRÁLNEJ ÁZIE	226
3.6.1 Stepná a lesostepná oblasť juhu východnej Európy	226
3.6.1.1 Predskýtske obdobie	226
3.6.1.2 Včasnoskýtske obdobie	227
3.6.1.3 Skýtske obdobie	227
3.6.2 Kaukazská oblasť	229
3.6.2.1 Protomeótska skupina	229
3.6.2.2 Stredná časť severného Kaukazu (oblasť kobanskej kultúry)	230
3.6.2.3 Kelermeské obdobie	231
3.6.2.4 Skýtske obdobie	232
3.6.3 Južná Sibír	232
3.6.3.1 Mohyly z Aržanu	232
3.6.3.2 Pazyrycké mohyly	233
3.7 ZHRNUTIE	235
4 SYNTÉZA A INTERPRETÁCIE	240
4.1 VZNIK A VÝVOJ ZVYKU DEPONOVANIA KONÍ NA POHREBISKÁCH V PRIESTORE PANÓNSKEJ PANVY	240
4.1.1 Staršie fázy stupňa HaC („HaC0“ – HaC1)	240
4.1.1.1 Datovanie	240
4.1.1.2 Charakter telesných pozostatkov koní v hrobch zo starších fáz stupňa HaC	241
4.1.1.3 Pôvod zvyku deponovania jednotlivých typov pozostatkov koní v hrobch zo starších fáz stupňa HaC ..	241
4.1.1.3.1 Prepálené zuby a jednotlivé kosti z mohýl v Bad Fischau	241
4.1.1.3.2 Lebka koňa z hrobov z Bratislavy-Devína a z Nového mesta	241
4.1.1.3.3 Zvyšky koňa z mohyly v Somlószőlős-Séd	243
4.1.2 Stupne HaC2 a HaD1	243
4.1.2.1 Ciumbrudská skupina	243
4.1.2.1.1 Datovanie	244
4.1.2.1.2 Charakter telesných pozostatkov koní v hrobch ciumbrudskej skupiny	244
4.1.2.1.3 Pôvod zvyku deponovania pozostatkov koní v hrobch ciumbrudskej skupiny	244
4.1.2.2 Východoalpská halštatská oblasť	244
4.1.2.2.1 Datovanie	244
4.1.2.2.2 Charakter telesných pozostatkov koní v hrobch zo stupňov HaC2-HaD1 vo východoalpskej oblasti	245
4.1.2.2.3 Pôvod zvyku deponovania koní v hrobch zo stupňov HaC2-HaD1 vo východoalpskej oblasti ..	245
4.1.3 Stupeň HaD a záverečné obdobie vývoja kultúr/skupín doby halštatskej	249
4.1.3.1 Dolenjská skupina východoalpskej halštatskej oblasti	249
4.1.3.2 Skupina Sveta Lucija	250
4.1.3.3 Vekerzugská kultúra a skupiny južnej časti Panónskej panvy	250
4.1.3.3.1 Hroby ľudí s pozostatkami koní	251

4.1.3.3.2 Samostatné hroby koní	252
Samostatné hroby koní vo vekerzugskej kultúre	252
Samostatné hroby koní v skupinách južnej časti Panónskej panvy	253
Analogické nálezy samostatných hrobov koní a otázka pôvodu tohto typu v oblasti Panónskej panvy	253
Dialkové kontakty v závere doby halštatskej a počiatkom doby laténskej na základe samostatných hrobov koní. K problematike dialkového transportu a výmeny koní	254
4.2 CHARAKTERISTIKA KONÍ DEPONOVANÝCH NA HALŠTATSKÝCH POHREBISKÁCH	258
4.2.1 Vzhľad koní	258
4.2.2 Charakteristika koní z hľadiska veku, pohlavia a telesnej kondície. Výber koní pre účely deponovania	259
4.2.3 Spôsob usmrtenia koňa a uloženie tela do hrobu	261
4.3 KULTÚRNO-SPOLOČENSKÁ CHARAKTERISTIKA POCHOVANÝCH V HROBOCH SO ZVÝŠKAMI KONÍ	262
4.3.1 Kôň a človek	262
4.3.2 Kôň a hrobový inventár	263
4.3.2.1 Kôň a konský postroj	263
4.3.2.2 Iné predmety	263
4.3.2.3 Kôň a pes v hrobe	264
4.3.3 Kôň a spoločnosť	264
4.3.3.1 Východoalpská halštatská oblasť (okrem dolenskej skupiny)	264
4.3.3.2 Dolenská skupina halštatskej kultúry východoalpskej oblasti	265
4.3.3.3 Ciumbrudská skupina	266
4.3.3.4 Vekerzugská kultúra	266
4.3.3.5 Neskorohalštatské skupiny južnej časti Panónskej panvy	267
4.4 INTERPRETÁCIA VÝZNAMU DEPONOvania TIEL KONÍ A ICH ČASTÍ NA POHREBISKÁ	268
4.4.1 Hroby ľudí s pozostatkami celého tela koňa	268
4.4.1.1 Hroby spoločensky privilegovaných osôb	268
4.4.1.2 Hroby osôb podradného spoločenského postavenia	271
4.4.2 Samostatné hroby koní v priestore pohrebiska	273
4.4.3 Ukladanie častí tiel koní do osobitných jám v priestore pohrebiska	275
4.4.4 Ukladanie častí tiel koní do interiéru alebo priamej blízkosti hrobov ľudí	275
ZHRNUTIE	278
SUMMARY	282
ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV	286
Príloha 1: KATALÓG HROBOV OBSAHUJÚCICH POZOSTATKY TIEL KONÍ	303
Príloha 2: OBRAZOVÁ PRÍLOHA	346

*Venované mojej rodine, Priateľom a všetkým priaznivcom.
Za Vašu podporu*

Predhovor

Publikácia je mierne upravenou verziou mojej dizertačnej práce, ktorú som obhájila na Katedre archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave 28. júna 2011. Od tohto obdobia boli publikované viaceré nové publikácie, tiež sa mi dostali do rúk viaceré práce vydané v čase dokončovania práce, podstatné pre spracovávanú problematiku. Časť z nich sa podarilo zapracovať do tejto verzie práce. Predovšetkým, údaje v katalógu boli doplnené o novo zistené informácie (hroby z pohrebísk Doroslovo-Ďepfeld, Bratislava-Devín a Vače, nové archeozoologické analýzy materiálu z pohrebiska Szentes-Vekerzug, informácie o archeozoologickom materiáli a nepublikované fotografie z Chotína), ktoré boli následne zapracované do textu práce. Taktiež sa podarilo chronometricky datovať tri hroby s pozostatkami koní z Chotína, dva z nich bez iného inventára. Viaceré z týchto zistení podstatne ovplyvnili výsledky práce (kap. 4). Publikácie obohacujúce niektorú zo širokého diapazónu spracovávaných čiastkových okruhov však z časových dôvodov mohli byť do práce začlenené len v oklieštenej forme. Z rovnakých dôvodov sa mi len čiastočne podarilo zapracovať podnetné rady a postrehy oponentov dizertačnej práce, PhDr. Eleny Miroššayovej, CSc., prof. PhDr. Petra Romsauera, CSc. a PhDr. Susanne Stegmann-Rajtár, CSc., ktoré si veľmi vážim. Pevne dúfam, že tieto rady využijem v blízkej budúcnosti. Taktiež by som chcela zdôrazniť, že metodika, podľa ktorej je táto práca napísaná, je podmienená mojim rozhodnutím a stavom znalostí v počiatočných rokoch vzniku dizertačnej práce v rokoch 2005 až cca 2007 (napr. rozdelenie „analytickej“ časti na dva geograficko-kultúrne okruhy, interpretácia miestami včlenená do analýzy a pod.). V budúcnosti plánujem jej radikálnejšie prepracovanie s kvalitnejším metodickým podhubím, obohatené o nové informácie a o novo vydané publikácie.

Táto práca by nebola tým, čím je, bez pomoci viacerých ľudí.

V prvom rade by som sa chcela úprimne poďakovať autorke tejto atraktívnej a zaujímavej témy, PhDr. Etele Studeníkovej, CSc., za odborné vedenie práce, nezištnú pomoc, mnohé cenné rady a ochotu pomôcť aj počas sťaženej situácie. Za ochotu ma školiť, za ústretovosť a za rady ďakujem obom školiteľom mojej práce, v chronologickom poradí prof. PhDr. Eduardovi Krekovičovi, CSc., a prof. PhDr. Jozefovi Bátorovi, DrSc. Za cenné rady, pripomienky a veľkú podporu ďakujem oponentom dizertačnej práce, PhDr. Elene Miroššayovej, CSc., prof. PhDr. Petrovi Romsauerovi, CSc., a neúnavnej podporovateľke publikovania tejto práce, PhDr. Susanne Stegmann-Rajtár, CSc. Moja vďaka patrí aj dr. Alexandre Krenn-Leeb z Inštitútu pre pravek a historickú archeológiu Univerzity vo Viedni, za podporu počas prípravy rukopisu tejto publikácie.

Viacerym bádateľom vďačím za ochotu konzultovať vybraný problém, prípadne aj za láskavé poskytnutie nepublikovaných informácií. Dr. Erichovi Pucherovi z Prírodovedného múzea vo Viedni ďakujem za písomné konzultácie, za promptné a nezištné prezretie kostrových zvyškov koňa z Gemeinlebarnu, mohyly 1, a za poskytnutie nepublikovaných informácií. Dr. Istvánovi Vörösovi z Maďarského národného múzea v Budapešti ďakujem za písomné konzultácie a za nepublikované informácie výsledkov archeozoologických analýz kremačných zvyškov z mohýl z Fehérvárcsurgó. Za písomné konzultácie taktiež ďakujem Dr. Lászlóovi Bartosiewiczovi z Univerzity Loránda Eötvösa v Budapešti. Za ochotu a poskytnutie materiálu z Bratislavy-Devína ďakujem Mgr. Kataríne Harmadyovej, PhD., z Múzea mesta Bratislavy a PhDr. Veronike Plachej za ochotu pomôcť s hľadaním osteologic-

kého materiálu z tejto lokality. Za konzultácie, pomoc s niektorými archeozoologickými otázkami a za predbežné určenie niekoľkých vzoriek zvieracích kostí z Chotína IA srdečne ďakujem Mgr. Zore Bielichovej z Archeologického ústavu SAV v Nitre. Za písomné konzultácie k nálezu z pohrebiska Alsótelekes ďakujem Dr. Zsuzsane Benkőné Kiss, k nálezom a nálezovej situácii hrobu zo Sándorfalvy Dr. Márte Galántha a k mohyle z Jalžabetu-Bistričaku Dr. Marine Šimek z Mestského múzea vo Varaždíne. Za konzultácie srdečne ďakujem aj Dr. Janezovi Dularovi z Archeologického inštitútu Slovinskej akadémie vied a umení v Ljubljane a Dr. Erzsébet Jerem z Archeologického inštitútu Maďarskej akadémie vied v Budapešti. Za písomné konzultácie a za poskytnutie niektorých informácií z nepublikovanej dizertačnej práce ďakujem Dr. Mihovi Mlinarovi z Tolminského múzea. Svoju nepublikovanú dizertačnú prácu mi poskytol Mgr. Martin Golec, PhD., za čo mu patrí moja veľká vďaka. Za určenie archeozoologického materiálu z hrobu z Bratislavy-Devína ďakujem RNDr. Alene Šefčákovej, PhD., z Prírodovedného múzea SNM v Bratislave a za určenie archeobotanického materiálu Mgr. Jane Hlavatej z Katedry archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Ďakujem Archeologickému ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre za poskytnutie archeozoologického materiálu a digitálnych dát nepublikovaných fotografií z výskumu pohrebiska vekezugskej kultúry v Chotíne, ako aj za možnosť študovať te-

rénnu dokumentáciu. Moja srdečná vďaka patrí pracovníckam dokumentácie, depozitára a knižnice tejto inštitúcie za ich ochotu a ústretovosť.

Za neoceniteľnú priateľskú pomoc, podporu a za pomoc s literatúrou v prvom rade úprimne ďakujem Mgr. Kataríne Hladíkovej, PhD., ako aj Mgr. Marekovi Hladíkovi, PhD. Mgr. Anite Kozubovej, PhD. vďačím za konzultácie k problematike vekezugskej kultúry a východnej Európy v staršej dobe železnej a za poskytnutie literatúry. Za pomoc s prekladom problematických termínov z maďarčiny ďakujem Mgr. Andrásovi Csuthymu z Podunajského múzea v Komárne, z bulharčiny pani doc. PhDr. Márii Dobríkovej, CSc. z Katedry slovanských filológií FiF UK v Bratislave. Moja vďaka patrí aj doc. PhDr. Michalovi Slivkovi, CSc., Mgr. Petrovi Bartovi, PhD., doc. PhDr. Petrovi Pavúkovi, PhD., Andrei Bondorovej, Mgr. Kristíne Piatničkovej, PhD., Mgr. Dane Markovej, PhD., Mgr. Branislavovi Kovárovi, Mgr. Kristíne Griačovej a ďalším milým kolegom za ich podporu a pomoc, ako aj všetkým ostatným, ktorí mi s prácou akýmkoľvek spôsobom pomohli. Mgr. Vlaste Vančovej ďakujem za ústretovú spoluprácu a trpezlivosť pri grafickej úprave práce do tlače.

A „last, but not least“, ďakujem mojej rodine za podporu, pomoc a nekonečnú trpezlivosť¹.

---

¹ Kmet'ová 2011a, 3.

„... nuž ktože sa z Achájcov vyrovná tebe
v krotení vraníkov božských a v putnaní strašnej ich sily,
ak nie len Patroklos sám, čo bohom sa radami rovnal,
dokiaľ bol živý? No smrť a ukrutný osud ho stihli.“

...

„Jedine najbližší zostali tam a skladali drevo.
Spravili hranicu na celých sto stôp dĺžky i šírky.
Na vrchol hranice vložili so smútkom mŕtveho druha.
Mnoho tam baranov tučných a rohaté čaptavé kravy
pred samou hranicou stiahli a radili. Achilles chrabrý
vzal z nich zo všetkých tuk a zakryl ním mŕtveho druha
od hlavy po samé päty, a odrané zvieratá rovnal.
Potom zas kládol tam dvojuché amfory s medom a tukom,
oprúc ich o jeho máry, a štyri vysoké kone
s námahou na drevo kládol a pritom žalostne vzdychal.
Patroklos vládca mal deväť prítulných domácich psíkov;
dvom z nich podrezal hrdlá a taktiež ich na drevo kládol.
Krem toho vložil tam dvanástich trójskych vznešených synov,
ktorých sám hubil bronzom a chystal tam ohavné činy.
Potom roznetil nezmarný oheň, by všetko to strávil.
Nato zakvílil bôľne a zavolal na svojho druha:“
(Homéros, *Ílias*, XVII:474-478; XXIII:163-178)

„If Patroklos were not pure poetry, if an archaeologist should hope to have stumbled upon his first temporary grave or his second less-renowned joint tomb with Achilles, what would he see? No marker, and a small patch of ground, ..., the gold jar holding the valiant bones not in it, mixed scrapings from the pyre consisting of boy, warhorse, dog, sheep and ox, and the grandeur of *Iliad* XXIII as vanished as the winds Boreas and Zephyros when they stopped blowing the flames.“ (Vermeule 1979, 59).

Úvod

Počiatok doby halštatskej v širšej strednej Európe pri-niesol viacero zmien a nových prvkov nielen v technológii a hospodárstve, ale aj v spoločensko-politickej a kultúrnej oblasti. Niektoré zo zmien sa objavili už v priebehu nesko-rej doby bronzovej a mali výrazný vplyv na tzv. halštaticizá-ciu spoločnosti, najmä elít. Táto bola spojená so vznikom halštatských sociálne privilegovaných vrstiev a ich (seba)re-prezentácie, resp. s premenou elít doby popolnicových polí na elity doby halštatskej. V priebehu nesko-rej doby bron-zovej sa prevažne vo východnej časti strednej Európy začali objavovať predmety tzv. východného typu. Tieto artefakty boli podobné tvarom zo severopontsko-kaukazskej oblasti. Medzi nimi mali dôležitú pozíciu predmety spojené s koňom: či už predmety slúžiace na ovládanie koňa (sú-časti konského postroja), alebo predmety s vyobrazením koňa, ktoré reprezentovali spoločenskú identitu ich nosi-teľov (v nesko-rej dobe bronzovej tzv. scepre). Išlo o dôsled-od interakcií medzi obyvateľstvom neskoropopulnicových kultúr strednej Európy a obyvateľmi severopričerno-morsko-kaukazskej oblasti. Oba typy predmetov našli v prostredí privilegovaných vrstiev halštatskej kultúry veľkú odozvu, možno dokonca hovoriť o „boome“ predmetov asociujúcich koňa. Tento „boom“ sa v archeologických kontextoch prejavuje najmä v pohrebnom ríte. Konský po-stroj bol bežnou súčasťou hrobov bojovníckych elít a vy-obrazenie koňa sa rozšírilo aj na šperk a súčasť odevu, keramické a bronzové nádoby a na ďalšie typy predmetov (plastiky a pod.), ukladaných do hrobov. Motív koňa bol najčastejšie zobrazovaným motívom halštatského umenia. Kôň sa stal „symbolom novej doby“, ako ho výstižne oz-načila J. K. Koch.²

Predmety materiálnej kultúry podľa všetkého odrážajú prudký nárast významu koňa v halštatskej spoločnosti. Jeho význam už v živote a kulte ľudu popolnicových polí naznačuje prítomnosť súčastí konského postroja a voza v depotoch, avšak rozšírenie týchto predmetov nedosahovalo podobné rozmery ako v dobe halštatskej.³ Nárast významu koňa v dobe halštatskej sa prejavil aj na začlenením reálneho koňa do pohrebného rítu. Okrem ukladania artefaktov spojených s koňom do hrobov sa tak rozšírilo aj usmrtenie a uloženie celého koňa alebo len časti jeho tela do kontextu s hrobom človeka.

Predložená práca má preskúmať miesto, aké kôň zastával v živote spoločenských Panónskej panvy v dobe halštatskej (vrátane celého územia východoalpskej halštatskej oblasti), na príklade pohrebného rítu. Presnejšie, jej cieľom je vy-hodnotiť doteraz málo prebádanú oblasť, a to výskyt teles-ných pozostatkov koní na pohrebiskách. Hoci boli tieto nálezy známe už pomerne skoro, od dôb náhodných nále-zov a viac či menej odborných výskumov z konca 19. sto-ročia, s výnimkou niektorých regiónov doteraz neboli zosumarizované a v ich celosti detailne spracované. Táto práca preskúma hroby s telesnými pozostatkami koní z rôz-ných hľadísk. Na základe toho sa pokúsi o vyhodnotenie závislosti deponovania koní od spoločenských a kultúrnych faktorov. Dôležité bude tiež zistenie prípadných spoločných znakov či rozdielov v rámci týchto praktík medzi jednotli-vými kultúrnymi regiónmi Panónskej panvy. Moja práca by mala doplniť informácie o význame koňa v pohrebnom ríte, ktoré poskytujú prílohy konského postroja a iných predmetov s vyobrazením koňa, a prispieť tak k úplnej-šiemu obrazu o jeho význame v živote (/pohrebnom ríte?) spoločností doby halštatskej.

² Koch 1998.

³ Porov. napr. Metzner-Nebelsick/Nebelsick 1999, hl. 82-93; Pare 1989, hl. 85-90.

Zameraná je na dobu halštatskú, s istým presahom do doby laténskej – a to v prípade kultúrnych skupín, ktorých halštatský vývoj siaha do včasno- alebo starolátenského obdobia. Z geografického hľadiska sa sústreďuje na oblasť Panónskej panvy (tradičné, nesprávne označenie je Karpatiská kotlina). Tento pojem sa chápe ako väčšinou nížinná oblasť ohraničená zo severnej a východnej strany Karpatiským oblúkom, z južnej strany balkánskymi pohoriami a zo západu východným predhorím Álp. Pre celkové pochopenie problematiky deponovania koní v dobe halštatskej je nutné pohybovať sa sčasti aj mimo teritória vymedzeného pohoriami. Dôvodom je fakt, že západná časť Panónskej panvy tvorila jeden kultúrny celok s východným predhorím Álp. Do záujmovej sféry tejto práce preto patrí aj oblasť Štajerska, Korutánska a Slovinska, teda s nížinnými oblasťami celé územie východoalpskej halštatskej oblasti. Za južnú hranicu skúmaného územia bol stanovený dolný tok Sávy a príľahlý tok Dunaja po Železné vráta.

Z kultúrno-historického hľadiska sa práca zapodieva skupinami východoalpskej oblasti halštatskej kultúry a kultúrnymi skupinami z východnej a južnej časti Panónskej panvy. Východiskom práce sú pohrebiská, z ktorých pochádzajú telesné pozostatky koní. Z toho dôvodu sa zaoberám len kultúrnymi skupinami, na pohrebiskách ktorých sa tieto pozostatky našli. Západnú časť skúmaného územia tvorili v dobe halštatskej skupiny halštatskej kultúry východoalpskej oblasti. Vymedzenie východoalpskej oblasti nie je jednotne akceptované. V práci je použité vymedzenie presadzované viacerými bádateľmi. Východoalpskú halštatskú oblasť podľa toho tvorili skupiny severovýchodoalpskej oblasti, zahŕňajúce územie južnej Moravy, Dolného Rakúska, Burgenlandu, juhozápadného Slovenska, severnej a strednej časti Zadunajska. Skupiny juhovýchodoalpskej oblasti zahŕňali územie južnej a juhozápadnej časti Zadunajska, Štajerska, Korutánska, dnešného Slovinska a Slavonska. Kvôli jednotnému označovaniu je v práci striktné používaný termín „skupina“ (skupina halštatskej kultúry) aj pre regionálne skupiny, pre ktoré je viac zaužívaný termín „kultúra“ (napr. horákovská, kalenderberská). Pre kultúrne skupiny východnej a južnej časti Panónskej panvy je použí-

vaný jednak termín „kultúra“: pre vekerzugskú kultúru, ktorá tvorí samostatnú vyvinutú kultúru.⁴ Geograficky zaberala oblasť Veľkej dunajskej nížiny, Podunajskej nížiny a hornatej oblasti severného Maďarska.⁵ Pre iné kultúrne zoskupenia je používaný termín „skupina“: ciumbrudská skupina z oblasti Sedmohradska alebo skupiny južnej časti Panónskej panvy. Hroby z pohrebiska vekerzugskej kultúry Chotín IA sú autorom výskumu označené termínom „kostrový hrob“ a „žiarový hrob“ s osobitným číslovaním. Z toho dôvodu je potrebné vždy používať tieto označenia. V prípade týchto hrobov ich skracujem vo forme „k. hrob“ pre „kostrový hrob“ a „ž. hrob“ pre „žiarový hrob“.

Práca je založená takmer výlučne na publikovaných prameňoch. V malej miere sú informácie doplnené o nepublikované údaje, získané konzultáciou s oslovenými bádateľmi a získaním archeozoologického materiálu a fotodokumentácie hrobov koní z Chotína. Na základe týchto prameňov bol vypracovaný katalóg hrobov obsahujúcich telesné pozostatky koní, ktorý tvorí prílohu práce. Katalóg je ťažiskom pre analytickú časť práce. Táto je rozdelená do dvoch častí, prvá sa zaoberá situáciou vo východoalpskej oblasti halštatskej kultúry, druhá kultúrami a skupinami východnej a južnej časti Panónskej panvy. Aj keď sa v dobe prípravy tejto práce do tlače ukazuje ako vhodnejšie skúmanie analyzovaných celkov spoločne, jeho realizáciu neumožňujú obmedzené časové možnosti. S využitím ďalších publikovaných prameňov sú tieto zistenia porovnané so situáciou v okolitých kultúrnych regiónoch a následne, s pomocou ďalších relevantných informácií, sú komplexne predstavené výsledky práce a otázky do ďalšej diskusie. Pre doplnenie informácií k problematike koňa a jeho využitia v praveku je do úvodnej časti práce zaradená aj základná charakteristika koňa a stručný prehľad k domestikácii a najstarším dokladom využitia koňa domáceho. Jej súčasťou je aj prehľad archeozoologického bádania ku koňom z doby halštatskej, ako aj vnímanie koňa v rozličných mytologických systémoch.

⁴ Porovnateľnú napr. s halštatskou kultúrou.

⁵ *Chochorowski 1985; Kozubová 2008, 49.*

ZHRNUTIE

Zvyk vkladať do ľudského hrobu alebo do osobitnej jamy na pohrebisku telo koňa alebo jeho časť našiel pomerne široké uplatnenie v rôznych kultúrnych skupinách skúmanej oblasti (tab. 1, 2). Z dohromady 173 zistených hrobov a objektov na pohrebiskách pochádzal najväčší počet (61) z pohrebísk vekerzugskej kultúry. Takmer toľko hrobov (49) je známych z pohrebísk dolenskej skupiny východoalpskej halštatskej kultúry. Z iných halštatských skupín východoalpskej oblasti pochádza spolu 37 hrobov s pozostatkami koní, predovšetkým z prostredia kalenderberskej skupiny, skupín Zadunajska, z halštatskej skupiny Štajerska a skupiny Sveta Lucija. Z neskorohalštatských skupín juhu Panónskej panvy (ktoré prežívali do staršej doby laténskej) pochádza 13 hrobov. Ďalších osem hrobov predstavuje hroby so zvyškami koní z pohrebiska Doroslovo – ktoré sa používalo počas celej doby halštatskej, a teda súviselo s vplyvmi halštatskej kultúry, ale aj neskorohalštatských skupín. Na lokalitách ciumbrudskej skupiny bolo zachytených len päť hrobov, ich vierohodnosť je však otázna. Samozrejme, ak by sme brali do úvahy výlučne osteologicky verifikované nálezy telesných pozostatkov koní a len tie, ktoré s určitou pochádzajú zo skúmaného obdobia, tento počet by sa výrazne zmenšil (tab. 1).

Početnosť hrobov v jednotlivých skupinách a kultúrnych okruhoch súvisí do istej miery s **chronologickým hľadiskom**. Deponovanie menších častí konského tela je doložené počas celého skúmaného obdobia. Viac rozšírené bolo najmä deponovanie častí nôh (alebo len kostí nôh?) a častí lebky. Najstaršie hroby s týmto typom zvyškov (konská lebka, kosť a zub koňa) pochádzajú už z 8. storočia pred Kr., ešte v rámci **starších fáz stupňa HaC** (resp. „HaC0“ – HaC1). Deponovanie malých častí konského tela nebolo špecifické len pre dobu halštatskú, ale objavo-

valo sa už skôr. Z tohto obdobia pochádzajú aj nálezy celej nespálenej lebky (pozostatok deponovania celej hlavy?). Dva hroby východoalpskej halštatskej oblasti v tomto zapadajú do širšieho stredo- a východoeurópskeho kontextu. Konská lebka (hlava) bola v tomto období deponovaná predovšetkým do hrobov príslušníkov nových halštatských elít, nositeľov nového halštatského vývoja a nového spoločenského poriadku. Práve v týchto hroboch sa odráža zaujímavá prepojenosť viacerých regiónov. Avšak určenie konkrétneho priebehu smerovania vplyvov v preberaní tohto zvyku na prelome doby bronzovej a halštatskej je problematické.

Datovanie začiatku funerálneho deponovania celých tiel koní spôsobuje značné ťažkosti. Stručne ho možno zhrnúť do dvoch verzií. **Skeptická verzia** je založená len na verifikovaných pozostatkoch koní a ich jasnej súvislosti s hrobmi ľudí. Závažná je v tomto smere skutočnosť, že zo starších fáz stupňa HaC nepochádza žiaden hrob s archeozoologicky doloženými zvyškami celého koňa. Zvyšky celých tiel koní boli v skúmanej oblasti prvýkrát deponované do hrobov až v stupni HaC2. Súviseli výlučne s mohylami najvyšších predstaviteľov privilegovaných vrstiev, obsahujúcimi monumentálnu hrobovú konštrukciu z kameňa. Celé kone sa do pohrebného rítu dostali ako obeta spálená na hranici spolu s nebohým „aristokratom“. Jedinou výnimkou bol kôň v dromose mohylového hrobu s drevenou komorou, ktorý bol pochovaný nespálený. Problematická je otázka pôvodu tohto typu deponovania. Hoci spaľovanie častí tiel koní a ich ukladanie do hrobov sa praktizovalo už v období popolnicových polí, a to najmä na severe strednej Európy, tieto celky neposkytujú vhodnú analógiu halštatským nálezom. Zdá sa, že zvyk pochovávať kone spolu so zomrelým vysokopostaveným jedincom sa ako taký dostal

do prostredia východoalpskej halštatskej kultúry z iných regiónov, bez ohľadu na typ pohrebného rítu. V miestnom prostredí sa potom už len aplikoval používaný pohrebný rítus (kremácia) aj na kone obetované pri pohrebe. Z rovnakého obdobia je zvyk deponovať celého koňa v hrobe človeka zaznamenaný najmä v oblasti severného Pričiernomoria a predovšetkým severného Kaukazu, ale ojedinele aj v západohalštatskej oblasti (Bavorsko). Preto je pravdepodobné, že v sprostredkovaní tohto zvyku hrala vedúcu úlohu severopontsko-kaukazská oblasť, avšak v ojedinelých prípadoch nemožno vylúčiť ani vplyv západu. Stanovenie, ktorá fáza vývoja severopontsko-kaukazskej oblasti staršej doby železnej mala na prienik tohto zvyku vplyv, je kvôli chronologickým nezrovnalostiam momentálne problematické.

Podľa **idealistickej verzie** boli celé kone spolupochované s človekom už od najstaršieho obdobia začiatkom stupňa HaC. Aj keď sa v najstaršom zistenom hrobe uvádzajú zachované len fragmenty lebky a jednej končatiny koňa, zubadlo pri lebke môže svedčiť o pohrebe celého koňa. Hoci inventár hrobu indikuje domáci pôvod v rámci halštatskej kultúry, pohrebný rítus aj spolupochovanie koňa skôr odkazuje na východ. Hroby jazdeckých bojovníkov a spolupochovaných koní boli v tomto období rozšírené najmä v oblasti severokaukazských skupín. Takisto, viacero hrobov z mladšieho obdobia (resp. záver 8. až prvé dve tretiny 7. stor. pred Kr.) obsahovalo kostrový pohreb vysoko postaveného človeka (bojovníka, príp. jazdca) a koňa (hoci ide o neverifikované zvyšky). Pochádzajú jednak z oblasti halštatskej kultúry (východné Prialpie, vrátane Dolenjska) aj zo Sedmohradska (ciumbrudská skupina). Prvky z niektorých z týchto hrobov odkazujú na kontakty s východom (hlavne hroby ciumbrudskej skupiny). Preto aj oblasť vplyvu na rozšírenie sa tejto praktiky predstavuje najpravdepodobnejšie severopričiernomorsko-kaukazský región. Mohylové hroby východoalpských elit zo stupňov HaC2 a HaD1 s kremáčnymi pozostatkami koní boli už len ďalším pokračovaním zvyku spolupochovania koňa zo staršieho obdobia. Tento sa prispôbil novému typu pohrebných obradov, teda kremácii.

Vzhľadom na stav bádania nemožno vylúčiť ani jednu z týchto verzií. Do úvahy môže prichádzať aj tretia **verzia „zlatej strednej cesty“**. V západohalštatskej oblasti sú však pohreby s celými koňmi doložené už v starších fázach stupňa HaC, najneskôr začiatkom stupňa HaC2. Ak sa táto praktika do tohto regiónu dostala z východu, je pravdepodobné, že úlohu sprostredkovateľa zohrávala práve oblasť Panónskej panvy. Preto predpokladám, že praktika rituálneho usmrcovania koní a ich deponovania v hrobe človeka sa v skúmanej oblasti začala uplatňovať najneskôr začiatkom stupňa HaC2, ak nie už skôr.

Niekedy v **priebehu druhej polovice 7. storočia pred Kr., najneskôr okolo roku 600 pred Kr.**, došlo v skúmanom regióne **k výraznejším zmenám**. Paralelne s nimi nastali zmeny v deponovaní koní do hrobov. Prejavili sa jednak náhlou absenciou deponovania kremáčnych zvyškov celých koní. Táto sa odvíjala od kolapsu spoločenských elit východného Prialpia, respektíve od ukončenia pochovávaní osôb najvyššej spoločenskej vrstvy do dominantných mohylových hrobov. V približne rovnakom období zaznamenávam zintenzívnenie spolupochovania koňa (príp. častí jeho tela) s človekom v dolenskej skupine. V závislosti od vyššie predložených verzií v datovaní začiatku deponovania celých koní sa v tomto období **v dolenskej skupine** buď začalo objavovať pochovávanie celých koní, alebo sa oproti predchádzajúcemu obdobiu zintenzívnilo (ak existovalo už skôr). Toto spájam so zintenzívnením kontaktov s východom – skôr s regiónmi položenými východne od karpatského oblúka. Z oblasti vekerzugskej kultúry totiž z jej staršieho obdobia chýbajú presvedčivé dôkazy o spolupochovaní celých koní s ľuďmi, ale aj všeobecne, o ich pochovávaní na pohrebiská. Či v súvislosti s rozšírením hrobov s koňmi v dolenskej skupine išlo o priamy prílev cudzincov z východu alebo len o ich vplyv, ktorý zahŕňal aj spolupochovanie koní, je otázne. V každom prípade, deponovanie tiel koní a ich častí bolo od tohto prelomu oveľa častejšie než v 8. a 7. storočí pred Kr.

Hroby so zvyškami celých tiel koní z prostredia **vekerzugskej kultúry** nemožno v súčasnosti datovať skôr, než od druhej polovice, resp. skôr od záveru 6. storočia pred Kr. Prirodzene, len tie, ktoré obsahovali chronologicky citlivejší inventár. Hroby privilegovaných osôb s inhumánnym pohrebom celého koňa pochádzajú z obdobia od druhej polovice 6. stor. po celé 5. storočie pred Kr., navyše ich v tejto kultúre bolo minimum. Novinkou boli samostatné hroby koní, obsahujúce celé telá alebo ich väčšie kompaktné časti. Na rozdiel od starších predstáv o datovaní týchto hrobov kladiem ich výskyt až do mladšieho obdobia vývoja vekerzugskej kultúry. Ich vznik totiž nie je doložený skôr, než rámcovo od záveru 6. storočia pred Kr. až po staršiu dobu laténsku v 4. storočí pred Kr. Obdobie vzniku hrobov tohto typu v prostredí vekerzugskej kultúry korešponduje s ich výskytom v oblasti **južnej Panónie**, ako aj v prostredí **skupiny Sveta Lucija**. Rovnaké obdobie je charakterizované pomerne prudkým rozmachom vzniku týchto hrobov v rôznych oblastiach, od severovýchodnej časti Apeninského polostrova cez Balkán po severnú časť strednej Európy. Pri absencii citlivejších datovacích prostriedkov v súčasnosti nie je možné jednoznačne odhaliť primárnu oblasť vzniku tejto praktiky. Viaceré indicie ukazujú na atestínsku oblasť. Niektoré detaily však indikujú na určité väzby a s oblasťou severného Pričiernomoria a severného

Kaukazu, hoci rovnaký typ hrobov zo súčasného obdobia tam nebol zaznamenaný.

Viacero hrobov koní zo skúmaného regiónu je prepojených výskytom analogických súčastí konského postroja, ako aj niekoľkými ďalšími prvkami. Línia medzi nimi spájala južné oblasti vekerzugskej kultúry a južnú časť Panónskej panvy so slovinskými skupinami juhovýchodného Prialpia. Toto prepojenie zrejme súviselo s diaľkovými kontaktmi, ktoré zahŕňali aj **výmenu koní**. Táto línia vedie až k severovýchodnej časti Apeninského polostrova. Oba regióny, Panónska panva aj severovýchod Itálie boli oblasťami chovu (kvalitných) koní. Diaľkový transport (resp. výmena) koní mohol zahŕňať predovšetkým výmenu chovných jedincov, napríklad vo forme prestížnych darov medzi privilegovanými jedincami alebo medzi komunitami. Indície o priamej výmene medzi oboma regiónmi chýbajú. Je preto možné, že jej sprostredkovateľmi boli obyvatelia juhovýchodoalpskej oblasti, predovšetkým dolenskej skupiny a prípadne aj skupiny Sveta Lucija. Do výmeny koní mohli byť zainteresované vybrané privilegované rodiny. Moc týchto rodín a predovšetkým ich čelných predstaviteľov mohla plynúť aj z kontroly výmeny koní. V dolenskej skupine sa to zrejme prejavilo ukladaním koní k ich hrobom. Výmenu koní pravdepodobne sprevádzala aj výmena informácií. Týmto spôsobom sa mohla rozširovať idea rituálov deponovania koní do samostatných hrobov na pohrebiskách.

Obdobie po spomínanom prelome je charakteristické aj nárastom počtu hrobov so zvyškami malých častí tela koňa. Početné boli predovšetkým vo vekerzugskej kultúre.

Jednotlivé kultúrne okruhy sa, čo sa týka hrobov so zvyškami koní, odlišovali v rôznych aspektoch. Hlavným rozdielom bol dominujúci typ deponovania konských zvyškov a ich súvislosť s určitými sociálnymi skupinami ľudí. Na lokalitách halštatskej kultúry východoalpskej oblasti, ako aj v ciumbrudskej skupine (tu neverifikované nálezy) sa buď celé kone, alebo zvyšky malých častí tela viazali na hroby ľudí (*tab. 3*). Deponovanie tiel koní a ich častí bolo obmedzené na hroby spoločenskej elity a „vyšších stredných“ vrstiev. Na druhej strane, v prostredí vekerzugskej kultúry boli celé kone len veľmi zriedkavo súčasťou hrobov vyšších vrstiev. Ojedinele pochádzali aj z veľmi chudobne vybavených hrobov osôb azda podriadeného postavenia. Zvyšky malých častí tela sa, naopak, vyskytovali pomerne často v hrobách osôb rôzneho sociálneho postavenia. Vekerzugská kultúra a skupiny južnej časti Panónskej panvy zo záveru halštatského vývoja sú charakteristické aj výskytom samostatných hrobov koní (*tab. 4*). Niekoľko hrobov koní vo svetolucijskej skupine halštatskej kultúry mohlo prislúchať k tomuto typu, i keď nevytváram ani nezistenú súvislosť s konkrétnymi hrobmi ľudí.

Tieto rozdiely spôsobovala kombinácia rôznych faktorov. Medzi nimi hralo významnú úlohu **miesto, aké v danej spoločnosti zaujímal kôň, prípadne aj celkové hospodárske zameranie spoločnosti, v súlade s miestnymi rituálnymi zvyklosťami**. V skupinách východoalpskej halštatskej kultúry patril kôň predovšetkým k symbolom vysokého statusu jednotlivca a spoločenskej vrstvy. Symbolika spojená s koňom sa do tejto oblasti dostala zo stredného Predkaukazska a severného Osetska, kde existovali podobne orientované jazdecko-bojovnícke elity. Zameranie symbolu koňa na úzko vymedzené spoločenské vrstvy „pánov koní“ odkazuje na to, že kôň bol v tejto spoločnosti chápaný predovšetkým ako luxusné zviera. Tým možno vysvetliť obmedzenie deponovania celých koní len na hroby spoločenských elít, t.j. najvyšších elít v rámci väčších celkov, a v menšej miere (čo sa týka zvyškov menších častí tiel koní) aj elít menších lokálnych spoločností. To isté zrejme platilo o sedmohradskej ciumbrudskej skupine: deponovanie tiel koní (?) a ich častí bolo orientované výlučne na hroby príslušníkov elity. Z tejto koncepcie v podstate nevybočila ani dolenská skupina. Deponovanie koní sa počas celého obdobia koncentrovalo na hroby dolenských elít. Od obdobia po prelome 7. a 6. stor. pred Kr. sa kone začali ukladať aj do hrobov „bežných“ bojovníkov alebo osôb nižšieho postavenia (i keď u týchto nie je isté, či priradenie zvyškov koní k nim nevzniklo ako dôsledok neodborných výkopov a nedostatočnej dokumentácie). Deponovanie koní do hrobov týchto skupín obyvateľstva mohlo odrážať snahu podobáť sa elitám patriacim do rovnakého rodu/klanu alebo aktivity týchto ľudí spojené s koňom. Spätosť koňa pochovaného vcelku spolu so zomrelým bojovníkom naznačuje zistenie, že v troch (jediných analyzovaných) prípadoch išlo o staré žrebce. Mohlo ísť o dlhoročného koňa zomrelého. Rovnakého charakteru boli aj kone pochované spolu s vysokopostavenými bojovníkmi z iných regiónov.

Obyvateľstvo osídľujúce prinajmenšom viaceré regióny Veľkej dunajskej kotliny a Podunajskej nížiny sa tradične zaoberalo intenzívnym chovom koní. Kone teda boli ak nie celospoločenským „záujmom“, tak „záujmom“ väčšej časti obyvateľstva. Preto sa deponovanie častí ich tiel neobmedzovalo len na členov privilegovaných vrstiev. Samostatné hroby koní môžu odrážať rituálne aktivity širších skupín obyvateľstva. Či boli tieto skupiny tvorené štruktúrami na základe pokrvných zväzkov alebo boli iného charakteru, je zatiaľ otáznne. Výskyt týchto hrobov len na niektorých pohrebiskách v širšom priestorovom rámci kultúry mohol súvisieť práve s oblasťami chovu koní. Hospodársku hodnotu koní v tomto regióne zrejme odráža fakt, že pre účely obety boli vybrané predovšetkým jedince s nižšou hodnotou pre chov (nedospelé zvieratá, žrebce, staršie kobyly, jedince s obmedzenou schopnosťou pohybu).

Prečo boli do hrobov a do iných objektov na pohrebiskách ukladané telá a časti tiel koní? Malé časti tiel v hrobch – ako napríklad celá noha alebo jej časť – mohli predstavovať potravinové prílohy, buď skutočné, alebo vo forme *pars pro toto*. Pozostatkov s touto možnou funkciou ale nie je veľa, pričom nemožno vylúčiť ani iný, symbolický význam. Jednotlivé kosti z distálnych častí končatín a prílohy konských zubov mohli mať v hrobe aj apotropajnú funkciu. Prípadne, niektoré mohli patriť k osobným predmetom zomrelých ešte počas ich života (amulety, talizmany). Podobný význam mohli niesť aj konské lebky/hlavy a ich časti. Lebky alebo hlavy vystavené na násype mohly, prípadne pri ňom, mohli mať aj odstrašujúci význam. Lebky z hrobov spoločenskej špičky mohli obsahovať špecifický význam symbolu tejto privilegovanej vrstvy. Tento význam mohlo eventuálne mať aj deponovanie iných častí konského tela. Takisto nemožno vylúčiť, že hlava mohla zastupovať celé zviera, ktorého zvyšok mohol byť využitý iným spôsobom (rituálna hostina?). Niektoré menšie časti konského tela, ktoré boli uložené do osobitných jám/jamiiek alebo boli nájdené nad hrobmi, mohli predstavovať pozostatky karu alebo výročnej pripomienkovej hostiny. Nemožno vylúčiť ani snahu o „nakŕmenie“ zomrelých či bytostí podsvetia.

Jednoznačne kultové dôvody stáli za **ukladaním tiel koní do samostatných hrobov** na pohrebiskách vekerzugskej kultúry a skupín juhu Panónskej panvy. Tento typ pohrebov nesie viacero analógií s pohrebiskami vo venétskej oblasti alebo na pohrebisku Zimnicea, kde je vysvetľovaný tiež v súvislosti s obetami väčšieho spoločenstva. Tieto obety mohli mať cyklický alebo aspoň sčasti pravidelný charakter, čo možno predpokladať aj pre niektoré skúmané pohrebiská. Tieto rituály zrejme súviseli s vierou v posmrtný život. Či konkrétne išlo o vieru v poslednú cestu mŕtvych alebo skôr v chtonické božstvá a vieru v životný cyklus, zostáva otvorené. Charakter obety muselo mať aj niekoľko

hrobov ľudí bez inventára (alebo s minimom chudobného inventára), **pochovaných spolu s celým koňom**. Analógie pochádzajú z oblasti severnej Itálie aj východnej Európy. Tieto osoby sú interpretované ako ľudia podradného postavenia, azda koniari či pastieri koní. V skúmanom regióne zatiaľ nie je možné s istotou stanoviť, či boli obetovaní pri príležitosti pohrebu zámožnej osoby alebo z iných dôvodov, nie nepodobných dôvodom vzniku samostatných konských hrobov.

Deponovanie celého tela koňa do hrobu človeka vysokého statusu nieslo vlastný význam. V ňom sa mohli prelínať dve základné funkcie: symbol statusu a transportný prostriedok, resp. sprievodca na ceste (duše) zomrelého do večnosti. Zdá sa, že halštatskí obyvatelia poznali oba tieto významy. Vysoký status, ktorý sa odvíjal od privilegovaného transportu na druhý svet a od príslušnosti k privilegovanému rodu, však bol v hrobe naznačený už starším zvykom prílohy konského postroja. Preto sa zdá, že začlenením spolupochovávanie celých koní do pohrebných rituálov už nebolo potrebné naznačovať transport zomrelého príslušníka vrstvy „pánov koní“ na druhý svet. Kôň sa do pohrebného rituálu zrejme dostal ako ďalší z prvkov reprezentácie jeho vysokého postavenia. Prítomnosť nádherného koňa, často možno obľúbeného koňa zomrelého, jeho usmrtenie a v niektorých prípadoch aj nákladné spolopolenie patrili k „divadlu“, ktoré zanechalo v zúčastnených členoch spoločenstva imponujúci dojem a ktorým sa zo zomrelého príslušníka elity stával heroizovaný „predok“. Uloženie koňa do hrobu človeka v sebe mohlo zahŕňať aj vieru v jeho záhrobnú sprievodcovskú, resp. transportnú funkciu, no zdá sa, že prevažovala symbolika spojená so statusom. Toho dôkazom by mohlo byť aj deponovanie niektorých koní v záverečných fázach pohrebných obradov, azda počas výročných rituálov, do už istý čas existujúceho hrobu človeka. V tomto prípade kone obetovali pozostalí či nástupca ako výraz úcty k zomrelému, resp. k heroizovanému „predkovi“.

Deposition of Horses in the Hallstatt Period Cemeteries on the Territory of Pannonian Basin

Summary

The publication is a partially restructured and supplemented version of my dissertation defended at the Department of Archaeology of Comenius University in Bratislava in 2011. It is enhanced by new published information and new identified data (graves in Chotín in particular). More radical readjustment in English is being planned in near future.

This work examines the significance of a horse in life of the Early Iron Age societies from the perspective of burial rite. Namely, it is focused on depositions of horse bodies and body parts in human burials and pits on cemeteries. It is attached to the Hallstatt Period, with some interference in the La Tène Period evidenced in cultural groups, of which development dates back to the Early- or Later Early La Tène Period. Geographically, it is monitoring the territory of Pannonian Basin, with the interference over the entire East-Alpine Hallstatt region. The occurrence of horse remains at cemeteries on this territory has been studied in prior research just marginally. Although some finds have been already known quite early, in the 19th century, except some regions (for example Dolenjska Group in Slovenia) they have not been summarized and evaluated in detail so far.

Graves with the remains of horses were examined from different perspectives: type of remains of horse's bodies, results of archaeozoological analyses, relation of horse remains to human graves, grave goods, pattern of human graves (e.g. in terms of the grave type, social status), chronological classification. The findings were compared with the context on regions outside the area. These records were used for a detailed evaluation on relativity of the deposition of horses from social and cultural perspectives. It was also focused on the evaluation of the chronological perspective, thus occurrence of these practices in the examined area and further development. Origin of this phenomenon has been researched as well. The work is concluded with interpretations of these remains in graves.

The custom to deposit a horse or horse parts into a human grave or specific pit within cemetery found a rela-

tively wide application in various cultural groups in this region. From 173 identified graves and features at cemeteries the greatest number (61) comes from the Vekerzug Culture cemeteries. Almost as many graves (49) are known from the cemeteries of the Dolenjska Group of the East-Alpine Hallstatt Culture. From other Hallstatt groups of the East-Alpine region are 37 graves containing the remains of horses, particularly from the Kalenderberg Group, groups of Transdanubia, groups of Styria and Sveta Lucija. Thirteen graves come from the southern Pannonian Basin dated back to the turn of the Hallstatt and La Tène periods. Further eight graves with the remains of horses are from the cemetery Doroslovo – which was being used throughout the Hallstatt Period and thus related to the impacts of the Hallstatt Culture, as well to the groups from the turn of the Hallstatt and La Tène periods. From the sites of the Ciumbrud Group only five graves were recorded, however, credibility of horse remains is questionable. Certainly, if we consider remains of horses only verified osteologically and those that definitely come from the examined time period, the number would be diminished significantly.

Occurrence of graves in different groups and cultural spheres is related **to the chronological aspect** to some extent. Deposition of small parts of a horse body is documented throughout the entire examined time period. Primarily depositing of parts of legs (or only bones of legs?) and skull's parts was more widespread. The oldest graves with this type of remains (a horse skull, a bone and a horse's tooth) date back to the 8th century BC, still within the **earlier phases of the stage HaC** (resp. HaC0 – HaC1). Depositing small horse parts was not specific for the Hallstatt Period, it had occurred previously. In the Late Bronze Age it was recorded mainly in the northern area occupied by the Lusitanian Culture. There were mainly remains of skulls and distal parts of limbs. In this time period the finds of whole unburned skull are also recorded (remains of a whole head deposited?). Two graves of the East-Alpine Hallstatt region fit into the wider Central and Eastern European context. Horse skull (head) was deposited mainly in graves of the new Hallstatt

elites, bearers of new Hallstatt development and social order. Apposition of horse skull/head could have been additional element reflecting the social status of the deceased, associated with the new circumstances. Especially these graves are reflecting an interesting interconnection of several regions. However, identifying the direction of impacts within the acceptance of this habit at the turn of the Late Bronze Age and Hallstatt Period is difficult.

To date back the beginning of funeral deposition of whole horse bodies are causing significant difficulties. Briefly, it may be summarized in two versions. **Sceptical version** is based only on verified remains of horses and the clear connection with the human graves. In this regard, it is significant that in the earlier phases of the stage HaC no grave with remains of a whole horse was being documented. Remains of whole horse bodies in the observed area were first deposited in graves of the stage HaC2. They were associated exclusively with barrows of supreme representatives of the privileged section, containing monumental grave construction made of stone. Whole horses got in the funeral rite as a sacrifice cremated on a funeral pyre along with the deceased "aristocrat". The only exception was the funeral of a horse in dromos of barrow-like tomb with a wooden chamber, which was buried not cremated. The question of the origin of this deposition type is problematic. Although cremation of horse body parts and their depositing into graves has already been applied in the Urnfield period, especially in the north of Central Europe; these assemblages do not provide an appropriate analogy to the Hallstatt finds. It seems that the custom of burying horses along with deceased highly-placed individuals itself has got into the sphere of the East-Alpine Hallstatt region from other regions, regardless of the type of funeral rite. In local environment, then just already exerted burial rite has been applied (cremation) also for horses sacrificed during the funeral. For the same time period, the custom of depositing a whole horse in the human grave was documented mainly in the Northern Black Sea area and North Caucasus, but sporadically also in West-Alpine Hallstatt region (Bavaria). It is therefore likely that North Pontic-Caucasian region has played a leading role in exchanging this custom, but in sporadic cases influence of the West cannot be excluded. To define the development phase of the North Pontic-Caucasian region in the Early Iron Age, which has influenced the penetration of this custom, is currently difficult due to chronological inconsistencies.

According to **the idealistic version** (including all finds, i.e. also of problematic nature) whole horses were buried alongside a man since the beginning of the stage HaC. Although in the oldest grave only fragments of a skull and a limb of one horse were documented, a bit near to the skull may evidence a funeral of the whole horse. Even though the grave goods indicate local origin within the Hallstatt cul-

ture (Pannonian Basin and West-Alpine Hallstatt region), burial rite and burying a horse along with a man rather refers to the East. Graves of equestrian warriors with horses were particularly prevalent in the North-Caucasian groups in this time period. Also several graves of later period (resp. the end of the 8th cent. to the first two thirds of the 7th cent. BC) within studied area contained inhumation burial of a highly-placed individual (a warrior, eventually a rider) and a horse (although it is unverified remains). They come from the sphere of the Hallstatt culture (East-Alpine region including Carniola) and from Transylvania (the Ciunbrud Group). The elements in some graves are referring to contacts with the East (graves of the Ciunbrud Group in particular). Therefore, the influence on the extension of this custom is most likely in Northern Black Sea-Caucasus region. Barrows of the East-Alpine elites in the stages HaC2 and HaD1 with cremation remains of horses have been just further continuation of custom to bury a horse alongside a man from earlier time period. It has been adapted to the new type of burial ceremonies, thus a cremation.

In regard to the state of research either of these versions cannot be excluded. Also third **version of "golden mean"** comes into account. In Western Hallstatt zone, however, the burials with whole horses are documented already in the earlier phases of the stage HaC, no later than early stage HaC2. If this custom penetrated from east, it is likely that the area of the Pannonian Basin had played a role of exchange. Therefore, I assume the custom of ritual slaughter of horses and depositing in human graves in the examined area had been applied no later than in the beginning of the stage HaC2, if not earlier.

During **the second half of the 7th century BC, no later than around 600 BC, significant changes** had occurred in this region. In parallel with these, many changes had developed in the deposition of horses into graves. It had been registered by sudden absence of cremated whole horses. This had originated since the collapse of the social elite of East-Alpine region, respectively, by the disappearance of magnificent funerals of individuals of the highest social class buried into monumental barrow graves. The last grave of this type is probably symbolic grave at the site Jalžabet. At about the same time period intensifying of co-burying a horse (or a body part) with an individual is recorded in the Dolenjska Group. Depending on the version presented above in dating the beginning of deposition of whole horses in this time period of **the Dolenjska Group** had begun either burying of whole horses, or had intensified over the previous time period (if existed before). I associate this with the intensification of contacts with the East – rather with the regions situated on the east of the Carpathian Arc. On the territory of the Vekeřzug Culture any conclusive evidences of co-burying of whole horses with people are missing in this time pe-

riod, but also in general any evidences of burying at cemeteries. Whether graves with horses in the Dolenjska Group mean a direct inflow of foreigners from the East or just impacts, which also includes co-burying of horses, is questionable. However, the deposition of horse bodies and parts had been much more frequent in this turn than in the 8th and 7th centuries BC.

Graves with the remains of whole horse bodies in **the Vekerzug Culture** cannot currently be dated earlier than to the second half, respectively before the end of the 6th century BC. Naturally, only those graves, which contained chronologically sensitive inventory. Graves of privileged individuals with inhumation burial of a whole horse are from the second half of the 6th century and throughout the 5th century BC., moreover they had occurred in this culture minimally. However, separate horse graves containing whole bodies or larger compact parts were a new feature. Unlike older ideas about dating those graves I identify their occurrence to the late period of the development of the Vekerzug Culture. It is not proven earlier than around the end of the 6th century BC to the early La Tène Period (LtB), in the 4th century BC. None of the graves that could be dated more precisely than from the 2nd half of the 7th century to the 4th century BC, is not dated earlier than in the time period from the end of the 6th century BC. Two new radiocarbon data from the cemetery in Chotín demonstrate that separate graves of horses had originated in the time period after the presumed extinction of the Vekerzug Culture cemetery, respectively at its very end. Time period of graves of this type in the area of the Vekerzug Culture corresponds to their occurrence **in southern Pannonia**, as well as in the environment of **the Sveta Lucija Group**. The same time period is characterized by relative expansion of these graves in various areas, from the northeastern part of Apennine Peninsula through Balkans to the northern part of Central Europe. In the absence of more sensitive dating it is currently not possible to detect the primary area of this practice clearly. However, some evidences are indicating the territory of ancient Veneti. Several horse graves from the examined region are associated with the occurrence of analogous parts of horse harness, as well as several other elements. The line between them connected the southern area of the Vekerzug Culture and the southern part of Pannonian Basin with Slovenian groups of Southeast-Alpine region. This connection was possibly associated with long-distance contacts involving also the **exchange of horses**. Inhabitants of both regions, Pannonian Basin and the northeastern part of Apennine Peninsula, had been breeding (quality) horses. Long-distance transport (resp. exchange) of horses could have included in particular the exchange of breeding stock, e. g. in the form of prestigious gifts between privileged individuals or communities. Evidence of direct exchange

between two regions is missing. It is therefore possible that intercessors are inhabitants of Southeast-Alpine region especially of Dolenjska Group and possibly of the Sveta Lucija Group. The exchange of horses could have been an interest of privileged families. The power of these families and especially the leaders could have resulted also from controlled exchange of horses. In the Dolenjska Group, it apparently had led to the deposition of horses into their graves. Exchange of horses was possibly accompanied with the exchange of information. In this way, it could have spread the idea of ritual deposition of horses into individual graves at cemeteries.

The time period at the aforementioned turn is characteristic of increase of graves with the remains of small horse body parts. They were numerous mainly in the Vekerzug Culture.

Individual cultural spheres, in terms of graves with the remains of horses, are different in several aspects. The main difference was the prevailing type of deposition of horse remains and their association to certain social groups of people. Either whole horses or remains of small body parts were tied to human graves on sites of the East-Alpine Hallstatt Culture as well as the Ciumbrud Group (here unverified finds). Depositing the horse bodies and body parts were limited to graves of social elite and the 'upper middle' class. On the other hand, whole horses as a component in graves of upper class were very rare in the Vekerzug Culture. Sporadically, they were also found in very poorly equipped graves of people, perhaps of subordinate position. Remains of small body parts, on the contrary, had occurred quite often in the graves of people with different social status. The Vekerzug Culture and the groups of the southern part of the Pannonian Basin dated to the end of the Hallstatt Period and the beginning of the La Tène Period were also characterized by individual horse graves. Several horse graves in the Sveta Lucija Group of the Hallstatt Culture might have belonged to this type, although I do not exclude undetected association with specific graves of people.

These differences were caused by a combination of various factors. Among them the **status of a horse in the society had played an important role, or even the overall economic trend of the society in accordance with local ritual practices.** In the groups of the East-Alpine Hallstatt Culture a horse is primarily a symbol of high status of individual and social class. The symbolism associated with the horse had come to this region from central North Caucasus and northern Ossetia, where similar horse-riding warrior elite had existed. Partly it perhaps followed local traditions of the Urnfield Period. Focus of horse symbol on narrowly defined social classes as "horse owners" refers to the fact a horse was perceived as a luxury animal in this society. This explains the limits of depositing whole horses only to graves of social

elite, i.e. top elite within the larger entities and to lesser extent (considering smaller horse body parts) also elites of smaller local communities. The same probably applies to the Ciumbrud Group in Transylvania: depositing horse bodies (?) and horse body parts were solely in graves of the elite. The Dolenjska Group basically did not veer off this course. Deposition of horses had concentrated on graves of the Dolenjska Group elites during the whole period. Since the beginning of the Late Hallstatt Period horses had been deposited even into graves of “common” warriors or people of lower status (although it is not certain whether remains of horse bodies were not assigned to these graves as a result of unprofessional excavation and inadequate documentation). Deposition of horses into graves in these populations might have reflected the desire to resemble elites belonging to the same family/clan. The relationship between whole horse buried along with deceased warrior is indicated by three (only analysed so far) cases of old stallions. It might have been a veteran horse of the deceased. The same proves the horses buried along with elite warriors in other regions.

Population inhabiting regions of the Great Hungarian Plain and the Danube Lowland were traditionally involved in intensive horse breeding. Thus horses were, if not the “interest” of whole society, at least “interest” of a majority. Therefore, the depositing of body parts was not limited to the members of the privileged classes. Individual horse graves may reflect ritual activities of broader groups. Whether these groups formed by structures based on blood ties or they were of different nature, is still questionable. The occurrence of these graves just on some cemeteries in the wider spatial context of the culture could have been related just to regions of horse breeding. Economic value of horses in this region is most likely reflected by particular horses of lower breeding value chosen for the sacrifice (immature animals, stallions, older mares, and horses with limited mobility).

Why were horse bodies and body parts deposited in graves and other features in cemeteries? Small body parts in graves - such as whole leg or its part – could have represented offerings of food, either actual or as a *part pro toto*. The remains of this possible function are not numerous, and other symbolic meaning cannot be excluded. Various bones of the distal parts of the limbs and horse teeth might have also been of apotropaic meaning. Alternatively, some might have belonged to the personal effects of deceased (amulets, talismans). Horse skulls/heads and their parts might have had a similar meaning. Skulls or heads exposed on the mound of a barrow, or near to it, could have had a deterrent effect. Skulls from graves of upper class society could have included a specific significance of the symbol of the privileged class. Also deposition of other parts of a horse body could eventually have had this meaning. Moreover, a head might have represented whole animal, the rest could have been used in any other way (ritual feast?).

Some smaller horse body parts deposited in special pits/holes or found above the grave could have been the remains of burial feast or anniversary reminiscent celebration. As well efforts to “feed” deceased of creatures of the underworld cannot be excluded.

Definitely cult reasons were behind the **depositing of horse bodies in individual pits** in cemeteries of the Vekerzug Culture and groups of southern Pannonian Basin. This type of burials has several analogies in the Venetian region or on the cemetery at Zimnicea, which is also explained in connection with the sacrifice rituals of larger community. These sacrifices could have been cyclic or at least partially regular and it may be also assumed for some examined burial sites. These rituals were possibly associated with belief in an afterlife. Whether it was a specific faith in the last journey of dead, or rather the chthonic gods and faith in the life cycle, it remains open. Also **human graves with no grave goods** (or with poor inventory) **buried together with a whole horse** had to have the nature of sacrifices. Analogies come from the area of northern Italy and Eastern Europe. People from these graves are interpreted as individuals of second-class status, perhaps stablemen and horse herders. In the studied region it is not yet possible to determine with certainty whether they were sacrificed within the burial of a wealthy person, or for other reasons, not unlike to the cause of the origin of individual horse graves.

Depositing the whole horse body into the grave of high status individual had its own meaning. In it, two basic functions might have merged: a symbol of status and a means of transporting, resp. guide on the journey (of soul) of the deceased into eternity. It seems that the Hallstatt Culture population had known both of these meanings. High status connected with privileged transport to another world, however, has been already indicated with older custom of depositing horse harness. Therefore, it seems that the inclusion of co-burying of whole horses in burial rituals was no longer necessary to indicate the transport of a deceased member of the “Masters of horses” to the Otherworld. Horse got into the burial rite apparently as another element of man’s high rank. The presence of a beautiful horse, probably often the favourite horse of a deceased, killing it and in some cases also expensive cremation, belonged to the “show”, which left impressive feel on participating community and made heroicized “ancestor” of deceased elite member. Deposition of a horse into human grave itself might have also included belief in guided afterlife, resp. transport function, but it appears the symbolism associated with status had prevailed. The evidence may also be deposition of some horses in the final stages of burials, perhaps at the anniversary rituals, into an existing human grave. In this case, horses had been sacrificed as an expression of respect for the deceased by survivors or successors, resp. for heroicized “ancestor”.